

Sanja Milić

Ego kao niže i više Ja

Izdavač:

Samostalno izdanje

Beograd, 2021.

Copyright: Sanja Milić, 2021.

www.sanjamilic.rs

Ova knjiga je autorsko delo Sanje Milić i na nju se odnosi Zakon o autorskim pravima

Ego kao niže i više Ja

Ego je jedno i jedinstveno čovekovo Ja koje se očituje kao telo, duša i duh. Ovo trojstvo u stvari predstavlja jedinstvo raznih aspekata (delanja, osećanja, mišljenja) čovekovog Ja. Ego ili Ja pri tome jeste identitet svih ovih aspekata. Kao takav, Ego ili čovekovo Ja se manifestuje na dva nivoa – nižem, zemaljskom i višem, božanskom. Niži nivo čovekovog Ja odslikava onu potrebu koja se izražava kao nužnost prevladavanja, ili bolje rečeno, pročišćenja i sublimisanja ega, da bi se ovo čovekovo Ja ostvarilo kao božansko. Više ili božansko Ja nije statično, nepokretno i nepromenljivo, ono se razvija u večnosti i iz večnosti u večnost. Taj razvoj Ja putem koga ono postaje sve bogatije i sadržajnije ima i svoje oruđe – ego ili niže Ja. Niže i više Ja su u interakciji i jedno isto su – to je jedno Ja koje funkcioniše na različitim nivoima. Tako niže Ja ili ego ima pozitivnu funkciju izgrađivanja i usavršavanja višeg Ja putem svog iskustvenog sadržaja, jer više Ja je nestatično, ono u sebi sadrži beskonačnu stvaralačku mogućnost, mogućnost razvoja. Niže Ja je takođe oruđe kojim se više Ja služi da bi postalo svesno sebe, da bi postalo prisutno i aktualizovano, da bi se realizovalo. U tom procesu, savladati ego ne znači zaobići ga ili pobeći od njega. Njega ne treba potiskivati, već ga treba preobraziti. Višem Ja, koje treba da zauzme svoje iskonsko, izvorno mesto, stoji na raspolaganju ego kao iskustveno Ja, kao sredstvo putem koga se Ja ostvaruje, a samoostvarenje treba postići ovde i sada, jer „carstvo nebesko je u vama“.

Niži nivo funkcionisanja Ega ili čovekovog Ja koji označavamo kao ego nastaje iz interakcije sa materijalnim svetom, iz odnosa sa okolinom. On postepeno izrasta iz tog sveta. Prvo je dobio telo za koje misli da predstavlja njegov identitet, i u vezi sa iskustvom tela dobije ime za koje isto tako misli da je njegov identitet, zatim posao kojim se bavi, način komunikacije sa drugim ljudima, porodično i genetsko poreklo, religijska, nacionalna i sve kolektivne pripadnosti, sve što poseduje, u svemu tome se ogleda njegov identitet. Niže Ja nije svesno da su to sve spoljašnje oznake njegovog identiteta koje će nestati kada se on povuče iz materijalnog sveta, kada se pozornica tog sveta sruši, kada prestane da se odmotava film pred njegovim očima. Niže Ja ili ego je empirijsko, iskustveno Ja koje treba da shvati smisao svog iskustva, jer u suprotnom on luta od jedne svoje spoljašnje oznake do druge, bivajući, pri tome, nesposoban da od svih tih svojih spoljašnjih oznaka napravi jedinstvenu celinu čije bi on bio središte. On je rasparčan i u zavisnosti od podsticaja okoline koje shvata najčešće negativno, on traži utočište čas u jednoj, čas u drugoj svojoj spoljašnjoj oznaci, zavisno od trenutne situacije koja je u njemu izazvala nelagodu. To je zato što se njegova svest na ovom nivou – materijalnog sveta i materijalnog tela – ne prostire dalje od onoga što on može da iskusi svojim čulima, od površine i gornjeg sloja koji vidi, čuje i dotiče. Pošto veruje da je čulno iskustvo sve, ego luta, ali ne površno, već udubljen u sva svoja stanja, čvrsto prijanjajući uz njih. Tako je ego zavisan od uticaja okoline i situacije ga nose tamo-ovamo, od jedne spoljašnje oznake do druge, koje potencira da bi očuvao svoj identitet. U suštini, on ima toliko identiteta koliko ima i spoljašnjih oznaka, a istinski identitet on ne poseduje. Njegov identitet postoji samo u okviru čulnog sveta koji je samo san zajednički svim ljudima. On se svodi na identifikaciju čoveka sa njegovim spoljašnjim omotačima, sa čulno – telesnim, biološkim bićem, sa petočulnim iskustvenim Ja. Ko počinje da vidi iza čula doživljava metafizički dodir samog postojanja.

To postojanje ili doživljaj „Ja Jesam“ jeste božansko Ja. Ono nije uronjeno u okolinu, prebiva iznad vremena, u večnom sada, u bezvremenosti i nadprostornosti. Za sebe može reći – Ja sam juče, Ja sam danas, Ja sam sutra. Prostor, vreme, prošlost, budućnost, rođenje, smrt, su snovi koje sanja. Besmrtno, večno i božansko biće otkriva svoj identitet sa samim sobom, istinu o sebi samom. Ono je svesna prisutnost, svedok, onaj koji je uvek i bio, čiji je san ovaj svet, on nije rođen i neće umreti, sveprisutan je. Međutim, kao večno postojanje, on je sada u ljudskom telu, nosilac je čula, osećanja, misli, slika, snova. I upravo to njegovo iskustvo mu omogućava da doživi i spozna sebe, da se raširi i razvije. Tek iskustvo i svedočenje – posmatranje tog iskustva zajedno čine istinski identitet čovekovog bića. Zato iskustveno Ja ili ego ne treba nihilizovati, iako se ono raskriva kao san sa stanovišta božanskog Ja kao večnog mira, smirenog spokojstva, nepomućenog i konačnog blaženstva. Iskustveno Ja je inherentno božanskom Ja i omogućava mu beskonačno doživljavanje sebe kroz svoje iskustvo i na uvek nov način ostvarivanje sebe unutar svojih neograničenih stvaralačkih mogućnosti. Ovo upućuje na staru izreku grčkog mudraca Heraklita: „nikada ne možeš utvrditi granice duše, pa makar se probijao kroz sve klance do na kraj sveta, toliko je prostrano biće duše.“ To podrazumeva da se iza svega što postoji u spoljašnjem svetu i što je pristupačno spoljašnjim čulima i razumu koji je vezan za spoljašnja čula krije ono jedno ime koje treba da označi nas same i koje su sve religije gledale kao „neizrecivo ime“ što se spolja ne može označiti. To ime je Ja i njemu nije cilj određivanje granica saznanja, već upućivanje u to na koji način treba sami sebe da preobrazimo. Ja ima za zadatak da se probudi i da, po Hristovim rečima, prođe kroz vatru pročišćenja, da sagori svoju nižu prirodu. Tako se transformišući, niže Ja čini da više Ja postaje sve bogatije, sve punije, i da postaje snažna središnja tačka iz koje sve zrači, sveobuhvatna, sveprisutna i svevidna. Niže i više Ja su tako celina, i čak i kada je niži

aspekt našeg bića preobražen i sublimisan, iskustvo i svedočenje - posmatranje tog iskustva je večan krug u okviru koga oni postoje istovremeno kao jedno isto Ja u različitim fazama postojanja.

Filozofija egzistencije je prenela filozofsko istraživanje postojanja u oblast subjektivnog doživljajnog iskustva. Problem bića se otkriva kao problem egzistiranja. Ja je, tako, postojanje. Postojanje prethodi svakom određivanju suštine postojanja. Tako postojanje, egzistencija, „jesam“, postaje osnova za ono suštinsko, esenciju. Kjerkegor govori o tome da kada subjekt preuzima bezvremeni i beskrajni sadržaj svoje egzistencije iz iskustva ukidanja vremena u trenutku, taj trenutak nije nestabilna mobilnost i proticanje, već je trenutak doživljen u njegovoj trenutačnosti u kojoj se cela prošlost i čitava budućnost izmiruju kao otvaranje jedne jedinstvene sadašnjosti. Ja egzistira samo kao jedna takva sadašnjost. „Ja egzistiram“ odjekuje tako kao zov - izbijanje egzistencije kao munjevito obrušavanje trenutka i njegove trenutačnosti. Ovaj trenutak je doživljaj Ja. Taj doživljaj Ja je za Hajdegera činjenica da Ja mora prvo biti smešteno u svojoj transcendenciji. Transcendencija je ekstaza i prevazilaženje. Ekstaza je otvoreni horizont u kome biće izlazi u susret čoveku i sam čovek nije ništa drugo nego to nailaženje bića koje nikada ne prestaje da mu se događa. Ovaj doživljaj Ja je za Huserla svest. Prvobitno viđenje postojanja ostvaruje se, po Huserlu, u svesti. Svest sačinjava neophodan uslov pojavnosti pojava. Sve se pojavljuje blagodareći odnosnosti (relacionom karakteru) svesti, sposobnosti svesti da se odnosi prema svemu. Odnosnost svesti Huserl naziva intencionalitet. Pojavnost svega zavisi od subjekta (egzistencijalnog nosioca svesti). To je prvobitno subjektivno iskustvo i njegovo doživljajno otkrovenje. Radi se o samom događaju postojanja koji izvire iz načina na koji jeste svest, odnosno iz njene odnosnosti. Šta je onda

božansko Ja? Ono je doživljaj kao odnosna ekstaza. Ako ekstaza određuje delovanje subjekta izvan suštine, otkrivajući njegovu egzistencijalnu posebnost, tada je ekstaza odnosna i odnosnost je ekstatična. Ekstaza je odnosna jer je otvorena mogućnost, ona je dinamički priziv na odnos. A odnosnost je ekstatična jer je samoprevazilaženje ontološke datosti Ja, ona je njegovo delovanje izvan suštine koje otkriva njegovu egzistencijalnu posebnost. Ovo delovanje subjekta izvan suštine upućuje na to da je suština Ja u stvari iskustvena neposrednost sveobuhvatnog učestvovanja u dinamici energija, dinamici kosmičkog zbivanja. Ta energija je ljubav. Ljubav je ekstatičko odnošenje i odnosna ekstaza. Odnosnost i ekstaza određuju način postojanja ljudskog subjekta kao ljubavne energijske mogućnosti i kao jednog ličnog (energijskog) ostvarenja suštine. Ja kao ljubav je odnosnost i ekstaza, jer egzistirati znači iskoračiti. Iskoračenje iz suštine je realizacija Ja na univerzalan, a to znači zajednički, ali jedinstven i neponovljiv način, tj. njegova realizacija na različitim stepenima savršenog postojanja. Savršenstvo je dato u mogućnosti neprestanog transcendiranja Ja koje upućuje na njegovu slobodu koja se sastoji u samoprevazilaženju. Ja je potencijalna beskonačnost, beskrajno stremljenje, jer neprestano energetski aktualizuje svoje univerzalne realnosti: ljubav, mudrost blaženstvo, dobrotu. Te beskrajne realnosti su univerzalne. Univerzalnost ne podrazumeva istost, već različitost, neponovljivost i jedinstvenost. Univerzalnost nije suština zajednička svim ljudima u smislu bezlične opštosti, već ima ličnu (energijsku) dimenziju – svako je jedinstven i neponovljiv energetski imprint. Ljubav je osećanje jedinstva sa svime što postoji, ali kroz to jedinstvo se pojavljuje i ostvaruje neponovljivo lični (energijski) sadržaj. Taj sadržaj se tiče svih ljudi, univerzalan je i dotaći će drugoga, ali taj drugi će ga doživeti na svoj način, daće mu svoju osobenost u skladu sa svojom ljubavlju. Ljubav je postojanje. To univerzalno osećanje nije istost, ono

je, naprotiv, različitost svakog Ja ponaosob. Ali, ono je područje u kome se ostvaruje jedinstvo. Ljubav preplavljuje sve što postoji i obuhvata sva bića i u njoj nismo odvojeni od njih. Univerzalna je, jer izražava suštinu svih bića, ali na neponovljiv način. Pravo je čudo da je ljubav univerzalna realnost koja predstavlja suštinu svega što postoji, ali da nema dve iste ljubavi, ona je duboko lična, različita i neponovljiva. Ona se različito utelovljuje, ispoljava i ostvaruje kod svakoga. Nema dve iste ljubavi, svako je svoja ljubav, ali opet, ljubav je univerzalna i ona je suština svega. Suština nije istost, ona je (energijska) univerzalnost. Ljubavna različitost jesu različiti stepeni jačine ljubavi, a u tim stepenima jačine ljubavi je sadržano beskrajno stremljenje, razvijanje i usavršavanje. Niže Ja ili ego nije različitost, već odvojenost i to je stanje istosti kod svih ljudi na ovom nivou. On svesno sebe doživljava kao izolovanu česticu. Misli da je to različitost, a to je samo usamljenost i odvojenost. On ne zna za univerzalnost, on ne poznaje te realnosti, on je duboko usamljen. On ne izlazi u susret Drugome, on troši energiju da očuva granice svog Ja u odvojenosti spram svih bića. Svaki ego se čuva i učvršćuje svoje Ja naspram drugih, u odvojenosti, svaki se samoodržava pomoću te odvojenosti, svaki je isti – rađa se, umire, živi ograničen prostorom i vremenom. Zbog nemogućnosti ega da oseti jedinstvo i povezanost sa svim bićima i konačno ili prvo sa Bogom, u njemu se budi privid odvojenosti koja je u stvari njegova odvojenost od sebe samog. Videli smo da je svest koja je odnosnost u stvari ljubav. Tako, na vrhovnom nivou, božansko Ja je doživljaj Ljubavi – Svesti kao savršene ravnoteže između iskustva učestvovanja u odnosu sa Drugim – Bogom i svedočenja - posmatranja tog iskustva unutar sebe do kraja, neučestvovanja, sposobnosti da se bude Sam kao Onaj - Bog koji je iza iskustva.

Ego kao duša

Ego ili čovekovo Ja kada se očituje kao duša takođe ima dva nivoa, niži i viši, o čijoj interpretaciji ćemo prvo poslušati grčke filozofe – Platona i Plotina.

Platon u „Fedru“ kaže da bi iskazivanje toga šta duša jeste iziskivalo dugu i zasigurno bogu doličnu raspravu. Ukratko, duša je „najstarija i najbožanstvenija od svega.“ Kada Platon govori o podeli duše on ustanovljava suprotna dejstva unutar nje. Ova suprotna dejstva u duši su samo različiti centri aktivnosti u okviru nje. Platon razgraničava različite centre aktivnosti u okviru duše koji, međutim, ne potiru jedinstvo duše. Trodelnost duše kod Platona ne podrazumeva izolovanje tri različita dela u okviru duše, ili tri duše. Ustanovljenje suprotnog pokazuje samo da postoji određena relacionalnost u okviru duše čime se ne potire njeno jedinstvo. Duša se sastoji od tri dela: razumnog (umnog), srčanog ili voljnog i požudnog. Ovde treba napraviti jednu digresiju koja se tiče razumnog dela duše i termina logos (razum) i nus (um) u grčkoj filozofiji. Platon termin nus izjednačava sa racionalnim delom individualne duše, kao i sa principom unutar svetske Duše koji je odgovoran za racionalni poredak u univerzumu. Platon je ova dva termina tretirao kao skoro jednake. Kasnije je, u grčkoj filozofiji, zaokruženo već prethodno postojeće poistovećenje po značenju nus-a i logos-a. Još kasnije je apostol Pavle izjednačio um sa duhom kao najvišom moći duše. Vratimo se Platonovoj podeli duše. Platon koristi reč deo i ona se pojavljuje u “Državi”¹, mada na mestu 439 e objašnjava

---

¹ Država, 444b 3.

da su ta tri dela oblici, funkcije ili načela delovanja, a ne delovi u materijalnom smislu. Razumni deo duše je ono što čoveka razlikuje od nerazumne životinje; to je najviši element ili formalno načelo duše, besmrtno i srodno božanskom. Druge dve dimenzije duše podložne su propadanju. Od njih je voljni deo plemenitiji, jer je prirodni saveznik uma. Treći deo su telesne želje, jer razumski deo ima svoje vlastite želje, npr. strast za istinom, Eros koji je umni pandan telesnom Erotu. U “Timaju”² Platon smešta razumski deo duše u glavu, voljni u grudima, a požudni ispod pojasa. “Pošto su se zbog toga plašili da su oskrnavili ono božansko više no što je po svemu bilo nužno, smestili su smrtni deo u drugo boravište tela, odvojeno od besmrtnog, i sagradili prelaz i granicu između glave i grudnog koša, postavivši u sredinu vrat da bi ta dva dela bila odvojena.”³ Tako su “smrtno i božansko odvojeni jedno od drugog.”⁴ Dušu, znači, Platon deli na višu i nižu. “Duša prirodno ima svoj bolji i svoj gori deo.”⁵ Platon je tvrdio da je duša besmrtna, a u “Timaju” se kaže da samo razumski deo duše uživa tu povlasticu.⁶ Ali, ako su drugi delovi duše smrtni i propadljivi, onda moraju biti odvojeni od razumskog dela, ili moraju sami da sačinjavaju neku različitu dušu ili duše. Platon, s druge strane, upadljivo zastupa tezu o jedinstvenosti duše. U “Državi” i “Fedru” podrazumeva se da duša preživljava u svojoj celokupnosti i da očuvava lično sećanje i u stanju razdvojenosti od tela. Stanovište po kome duša i posle smrti zadržava pamćenje i ostaje pod uticajem svog prethodnog života u telu, pretpostavljaju mogućnost preživljavanja duše u celini i zadržavanja mogućnosti za njeno obavljanje i voljnih i požudnih funkcija. Ipak, Platonovo opštredualističko stanovište čini da po njemu preživljava samo razumski deo, a da drugi delovi duše potpuno nestaju. Shvatanje o tri sastavna

---

² Timaj, 69d 6 – 70a 7.

³ Isto, 69e.

⁴ Isto, 72d.

⁵ Isto, 69e.

⁶ Isto, 69c 2 – e4.

dela duše kao tri dela: “duša svakog pojedinca je podeljena na tri dela”⁷, sukobljava se sa učenjem o tri sposobnosti duše. Učenje o delovima podrazumeva dualizam više i niže duše, a učenje o sposobnostima podrazumeva jedinstvo različitih sposobnosti, moći duše. Tendencija da se tri načela delovanja posmatraju kao načela jedne jedinstvene duše i tendencija da se ista načela posmatraju kao odvojeni delovi ostaju nepomirljive u Platonovoj psihologiji. Platon govori o delovima duše zbog sukoba unutar duševnog života. U “Fedru”, razumski deo duše je vozar kola, a voljni i požudni deo su kao dva konja u zaprezi. “Kao što sam u početku ovog mita svaku dušu razdelio na troje, na neke dve konjoliike prilike i na treću vozarsku, to neka nam i sad još ostaje.”⁸ Jedan od konja je dobar (voljni element koji je prirodni saveznik uma), a drugi je rđav – to je požudni element, čulne strasti. Kako se ovo shvatanje može pomiriti sa tezom o jedinstvu duše? U “Timaju” se kaže da je razumski deo duše besmrtni i božanski element, da ga je sačinio Demijurg i to od istih sastojaka kao i Dušu sveta, dok su smrtne delove duše, zajedno sa telom, stvorili nebeski bogovi. Razumska duša se nalazi u prirodnom srodstvu sa nevidljivim i umstvenim svetom i sposobna je da kontemplira, dok su drugi delovi duše u osnovi povezani sa telom, tj. sa pojavnim svetom i ne mogu da opažaju svet idealnih oblika. Umna duša je srodna idejama i kadra je da posmatra ideje i da se, pošto se čulna požuda obuzda, naslađuje posmatranjem ideja. Uzimajući u obzir ovo dualističko shvatanje, pitamo se da li u čoveku postoji množina duša – umna i neumna. Da li je Platonova teza o besmrtnosti ograničena na jedan deo duše, razumski, ili duša preživljava u celosti. Duša može da opaža i da se približi nevidljivim, nepromenljivim i nepropadljivim idejama, a to pokazuje da je duša sličnija njima nego vidljivim i telesnim stvarima koje su smrtne. Činjenica da je duša prirodno predodređena da upravlja telom, potvrđuje da je ona sličnija onom božanskom nego

---

⁷ Država, 580d.

⁸ Fedar, 246a 6.

smrtnom. Duša “nas zbog srodnosti sa nebom diže sa zemlje, budući da najispravnije govoreći, nismo zemaljsko već nebesko bilje. Jer je božanstvo sa onog mesta odakle se začelo prvobitno nastajanje duše.”⁹ Duša je samopokrećuće načelo, izvor i početak kretanja, a ono što je početak mora da bude nestvoreno, ono je i neuništivo. U mitovima “Fedona”, “Gorgije”, “Države”, Platon je verovao u ličnu besmrtnost. Ne samo da potvrdi trajanje razumskog dela duše, već i ličnu svest ili trajnost samoidentiteta. Za filozofsku dušu ima nade da pobegne iz točka ponovnog rađanja, ali ima i grešnika zauvek bačenih u Tartar. Dakle, prikaz budućeg života u mitovima teško može da se usaglasi sa tvrdnjom da samo razumski deo duše preživljava. Platon izvodi čulno iz inteligibilnog. Ideje (um) duša sagledava kao večne paradigme pre inkarnacije. U “Fedonu”¹⁰ duša nema delova, a u “Fedru”¹¹ čak i diskarnirane duše imaju delove koji grubo korespondiraju trima delovima duše koji se u “Državi” pripisuju inkarniranim dušama – racionalni, gnevni i strasni.¹² Tu je cela duša besmrtna, ako se “cela duša bude pokorila filozofskom delu duše.”¹³ U “Timaju”, dva niža dela duše su eksplicitno smrtna¹⁴ i samo racionalni deo duše opstaje. Duše su jedna duša, svetska Duša i individualne duše sastoje se iz istog materijala. Duše su izvedene iz kosmičke Duše.¹⁵ Moglo bi se pomisliti da Platon negira postojanje individualnih duša, ostavljajući samo jednu kosmičku Dušu, pa bi individualna duša mogla da bude emanacija svetske Duše u koju se pojedinačna duša vraća u trenutku telesne smrti. Izgleda, ipak, da nije tako, jer on označava nepropadljivost i besmrtnost duše i na nivou kosmičkog i na nivou individualizovanog bivstva, utoliko ukoliko individualizovane duše učestvuju u onom umnom.

---

⁹ Timaj, 90a.

¹⁰ Fedon, 78c.

¹¹ Fedar, 246a – b.

¹² Država, 441b.

¹³ Isto, 591b.

¹⁴ Timaj, 35a.

¹⁵ Fileb, 30a.

Platon kaže da je duša “najbožanskiji deo nas” zato što sudeluje u umnom. Baš kao što kosmos sadrži dvojestvo umnog i večnog s jedne strane, a čulnog i prolaznog sa druge, tako i čovek, mikrokosmos, sadrži dvojestvo večite duše koja pripada području stvarnog bivstvovanja i području tela koje propada i nestaje. Uređeni kosmos je delo umnosti. Um u zvezdama upravlja onim što postoji. Kosmička duša, kao i svaka individualizovana duša, mora u sebi da sadrži identitet koji se otkriva u nepromenljivom kosmičkom poretku stvari. Duše su rođene dejstvom onog umnog (Demijurga) i besmrtno su. Pošto je Demijurg oblikovao i besmrtno duše od istih sastojaka kao i Dušu sveta, sledi da, pošto Platon uspostavlja analogiju između makrosveta i mikrosveta, i Duša sveta i sve individualizovane duše imaju udela u nepromenljivom svetu, jer su besmrtno i umstvene.

Plotin, kao i Platon, razlikuje požudni, strasni i razumni deo duše. Ovaj aspekt razgraničavanja različitog unutar duše kod Plotina ne potire jedinstvo duše: mnogobrojnost sposobnosti duše ne uklanja njeno jedinstvo. Ipak, iako s jedne strane naglašava jedinstvo duše na svim njenim nivoima, s druge strane Plotin, kao i Platon, uvodi dihotomiju uma i kompleksa duša – telo. Duša se prema Plotinu ne otelovljuje kao cela, jedan njen deo je od toga izuzet i ne napušta područje inteligibilnog. Plotin, kao i Platon, razlikuje višu i nižu dušu. “Jer duša je mnogo toga, čak sve; ona je i ono što je gore i ono što je dole. I svako od nas je umstveni poredak; svojim nižim delovima povezani smo sa ovim svetom, a višim i onim koji pripadaju umstvenom poretku, povezani smo sa umstvenim.”¹⁶ Viša duša je razumni deo. “A drugoj duši koja je izvan tela pripada kretanje ka onom Gore, ka lepom i

---

¹⁶ Eneade III, 4, 3.

božanskom.”¹⁷ “Nerazumni deo duše deli se na požudni i strasni.”¹⁸ To je niža duša. Na najvišem nivou duša je izjednačena sa umom. Više sopstvo uvek ostaje gore i mi u telu možemo da izaberemo da li ćemo živeti na njegovom nivou i proširiti se do njegove univerzalnosti, ili ćemo se okrenuti izolovanoj odvojenosti materijalnog sveta, gde su stvari spoljašnje i odsečene jedna od druge. Duša vezana za telo predstavlja samoizolaciju i uski egoizam. Više sopstvo ostaje nepromenjeno i nedodirnuto. Naše pravo sopstvo, unutrašnji čovek, je naša viša duša koja postoji večno blizu Uma i on je stalno osvetljava. Ona niti greši, niti pati i ostaje večno slobodna u svojim racionalnim i intelektualnim aktivnostima od tela i ovog sveta u koji viša duša ne silazi. Viša duša, kao besmrtna i nepropadljiva, je bestrpna. Ono što ulazi u niži svet je samo odraz više duše, slika ili njen izraz na nižem nivou, koji se spaja sa telom da formira “zajednički entitet”, “mešavinu”. Drugi čovek ili niže sopstvo greši i pati. Više sopstvo ne može da siđe na nivo tela, niti da bude potpuno uvučeno u njegov život. Može samo da usmeri pažnju na gore ili na dole; dole – na individualne brige sveta, telo i za telo vezanu nižu dušu obuzetu čulima. Pravo sopstvo ne može biti povređeno nikakvim spoljašnjim patnjama ili gubicima. “Drugi čovek”, kompleks duša – telo pati. Ono što je zanimljivo kod Plotina jeste njegovo stanovište o nužnosti čišćenja duše. Prema Plotinu duša se ne pokazuje prisutna u svom pravom stanju. Ono što se nudi očima je izopačeno stanje duše. Da bi se spoznala prava priroda duše moramo udaljiti sve ono što dušu kvari i posmatrati čistu dušu. Prava priroda duše jeste um koji je božanski. Ono što kvari pravu prirodu duše u njenom trenutnom stanju Plotin označava kao nerazumne požude, bes i druge afekte koje ima otelovljena duša. Prema Plotinu ono rđavo u duši u toj situaciji nije njeno bitno svojstvo. To rđavo za dušu je spoljašnja stvar koja nju spolja aficira. Duša principijelno može da se odvoji od

---

¹⁷ Isto, II, 3, 9.

¹⁸ Isto, IV, 4, 28.

afekata i da pretežno nema zajednicu sa telom. Plotinov opis buđenja duše iz tela dozvoljava zaključak da oslobođenje od afekata ne znači istupanje duše iz tela, niti se može izjednačiti sa odumiranjem tela. Plotin zamišlja buđenje duše iz tela kao oslobađanje duše ka samoj sebi. U tom oslobađanju čovek se odvaja od svega, ali ipak ostaje kod sebe samog. Buđenje iz tela može se stoga okarakterisati kao samonalaženje duše. To samonalaženje prati divljenje vlastitoj lepoti. Duša vrši samonalaženje dok je u telu. U životu treba realizovati ono što je čoveku svojstveno, a to je da ga odredi um, a ne čulno opažanje. Prava priroda duše – um, trenutno je u čoveku prikrivena afektima. Očišćene duše odlažu niže sposobnosti koje dobijaju pri nastajanju kao dodatak. Duše koje nisu očišćene i dalje zadržavaju ovaj dodatak. Duša, međutim, ne gubi niže sposobnosti automatski; oslobađanje od njih jeste etičko dostignuće duše. „Duša, nakon što se odvoji od žudnji koje preko tela poseduje i nakon što se otresla ostalih strasti i pročistila od onog što utelovljena poseduje i nakon što je ostala sama – odlaže svu ružnoću druge prirode.“¹⁹ Put gore predstavlja buđenje iz sna i opsesije potrebama i željama nižeg sopstva u svetu čula akcijom intelektualne i moralne samodiscipline. I moralnost i kontemplacija nužni su za jedinstvo s bogom. Moralni progres vezan je za intuitivno, kontemplativno znanje koje je poslednja stanica pre konačnog jedinstva. Duša, dakle, postiže svoj pravi nivo u Umu kombinacijom intelektualnog i moralnog napora, tako što se niže sopstvo drži pod striktnom disciplinom i kontrolom. Radi se o postizanju čistoće, odvojenosti i slobode. Oslobođanje prave prirode duše ne postiže se nekim načinom van nje, nego je forma njene unutrašnjosti i može se opisati kao samospoznaja. Naše znanje inteligibilnog sveta ni na koji način se ne izvodi iz čulne percepcije. Više znanje, znanje o formama Uma, ne duguje ništa telu i njegovim čulima, već dolazi duši direktno

---

¹⁹ Isto, I, 6, 5.

iznutra od dodira sa Umom. Plotin govori o duši nepokretanoj spoljašnjim utiscima, žudnjama, nagonima, o čistoj duši pokretanoj iznutra iz prvog načela koje upravlja i vlada. Doduše, čula nas snabdevaju udaljenim slikama inteligibilne stvarnosti koje nam mogu pomoći da se setimo sebe i da usmerimo pažnju ka unutra i ka gore. U procesu čišćenja oslobađa se znanje koje leži u unutrašnjosti duše. Kao medijumi sticanja znanja duše ističu se kod Plotina posmatranje i sećanje. Spoznaju duša dobija iz unutrašnjih posmatranja i sećanja. Duša spoznaje kada u svom očišćenom stanju posmatra sadržaje znanja koji u njoj leže prikriveni. Spoznaja samog sebe praćena je uvidom u sopstvenu lepotu kao samodivljenje, kao i uvidom u činjenicu da nije potrebna nikakva dodatna lepota spolja. Plotinov inteligibilni svet „vri i ključa od života“, on je bogatstvo koje uključuje u sebe forme (istinske realnosti) ne samo svih mogućih stvari, već i individua. Plotin potcrtava vrednost individualnosti, koja za njega ostaje formalno ili suštinski ista u svim svetskim ciklusima. I ako su jedno sa univerzalnom dušom, individualne duše zadržavaju svoju individualnost i na najvišem nivou. Tako, potpuno ostvarenje prave prirode duše Plotin razume kao čišćenje duše od afekata. Pretpostavku za postizanje čišćenja duša nosi u samoj sebi, za samonalaženje joj ne treba nikakav uticaj spolja. Čišćenje duše podrazumeva otklanjanje svega onoga što umanjuje delovanje uma. Istinsko sopstvo zadržava svoju kontemplaciju Jednog. Život i aktivnost inteligibilnog sveta je kontemplacija, a ne spoljašnja akcija. Duša treba da živi u kontemplaciji na najvišem nivou realnosti sa koga može biti uzdignuta u jedinstvo sa Jednim. Uzdizanje je okretanje ka unutra, ka dubini sopstva, čišćenje i ujedinjavanje. Plotinovo Jedno pritom nije identično sa našim pravim sopstvom; mistično jedinstvo nije kraj otkrivanja ko smo mi u stvari. Jedno podrazumeva ljubav koja, kao u Platonovoj „Gozbi“, ne iščezava kada dostigne svoj predmet, već postoji

u konačnom sjedinjenju.²⁰ Intelpekt ne gubi svoj identitet u Jednom koje ostaje večno drugo u odnosu na njega i sve stvari. Stvari koje su drugo u odnosu na Jedno nisu iluzija, niti se gube na bilo kom nivou bića ispod Jednog. Plotinov misticizam nije monističan, već teističan. Kod Plotina se radi o jedinstvu ljubavnika, a ne o misticizmu u kome duša teži da realizuje sebe kao Apsolut.

Duša, to su, jednostavno rečeno, osećanja ili Ja koje oseća. Ako bismo ono što su ispričali Platon i Plotin preveli na jezik ezoterije, onda možemo reći da duša, tj. osećanja sačinjavaju područje koje se naziva astral. U tom smislu bismo mogli reći da kada grčki filozofi govore o svetskoj, univerzalnoj, kosmičkoj duši, oni zapravo misle na kosmos, dakle, na astralni univerzum. Ovaj astralni univerzum se sastoji, po Vedama, od sedam dimenzija, svetova ispod i sedam (loka) iznad Zemlje, uključujući i Zemlju, što odgovara podeli na niži, srednji i viši ili visoki astral. Tek iznad ovog astralnog univerzuma smešten je, po Vedama, duhovni univerzum ili ono što grčki filozofi nazivaju inteligibilnim područjem, Umom – Duhom. Oni su nam jasno pokazali da Apsolut – Bog sadrži u sebi isto trojstvo kao i čovek – Telo (materiju), Dušu i Duh. Čovek tako nije samo mikrokosmos, nego pre svega mikroteos. Sada ćemo ovu priču o duši koju su nam ispričali Platon i Plotin prikazati sa aspekta Ja koji sačinjavaju njegova osećanja koja takođe otkrivaju niži i viši, tj. dva nivoa duše. Ona nam otkrivaju razliku između osećanja i emocija. Prvi nivo duše su emocije Ja koje označavaju da ono osećaj za sebe crpi samo iz spoljnog sveta – iz društvene uloge, imetka, spoljašnjeg izgleda, uspeha i neuspeha, sistema uverenja i iz odnosa koji se zasnivaju na vezanosti. Središte je izvan njega i osećaj vlastitog Ja se temelji u spoljašnjem svetu. Emocije su

---

²⁰ Isto, I, 6, 7; III, 5, 4.

preko fizičkog tela okrenute prema spolja i spoljašnjost je uvek njihov okidač. Emocija doslovce znači uznemiravanje, jer zavisi od spoljašnjih okolnosti i njima je izazvana. Emocije su podvrgnute zakonu suprotnosti. One se kreću u trajno promenljivom krugu bola i zadovoljstva. Ono što danas pruža zadovoljstvo, sutra će izazvati bol zbog odsustva izvora zadovoljstva. Na ovom stupnju duše ne može se dobiti dobro bez lošeg. Ono o čemu se često govori kao o “ljubavi” može se brzo pretvoriti u svoju suprotnost. Stvarna ljubav se ne pretvara nenadano u mržnju, kao što ni stvarno osećanje sreće što postojimo ne biva više podložno depresivnim stanjima i gubitku smisla. Duša kao niže Ja – ego je u stalnoj odbrani i šticeanju svog Ja, u odvojenosti spram drugih, i predstavlja skup reakcija – emocija koji se najčešće očituje kao zlo koje izlazi iznutra, iz srca ljudskog, kao mržnja, zavist, ljubomora, pakost, zloba, lukavstvo, sujeta. Tako duša na ovom nižem nivou greši i može da postane demonska. Može da potamni i da se okameni. Može da se ospolji svakodnevnom sujetom života, brigama za površna zadovoljstva, stvari, gomilanje i grabljenje, usmeravanjem sve svoje energije na spoljašnje događaje i nesposobnošću da prebiva unutar sebe. To se dešava jer je duša povezana sa telesnim oblikom i odgovorna je za sve postupke tela koje izaziva privid odvojenosti i reakcije – emocije koje brane i čuvaju tu odvojenost. Emocije označavaju to da Ja ume samo da odreaguje na spoljni podsticaj i ne zna kako da se distancira od svojih reakcija, pa je tako determinisan i situacijama i svojim sopstvenim reakcijama i zato ne poznaje nikakvu slobodu. Drugi, viši nivo Ja kao duše je kada ono unutar sebe dopre do osećanja sopstvene ljubavi, blaženstva, mira, spokoja. To je pročišćeno srce koje je sedište božanskog Ja. Njegova karakteristika je da ono utelovljuje univerzalnu realnost, osećanje postojanja, a ne emocije koje uvek imaju svoju dijalektičku suprotnost. Ljubav i spokojstvo ne mogu cvetati unutar nas dok se ne oslobodimo prevlasti ega i njegovih emocionalnih

identifikacija sa nečim ili nekim van sebe. Ljubav i spokojstvo nisu emocije, to je mnogo dublji nivo koji otkrivamo kada osvestimo ono što se krije u pozadini emocija. Ma šta se događalo spolja, osećanje ljubavi, blaženstva i dubokog spokojstva stoji u pozadini. Životne situacije nisu postojanje. Teške životne situacije su samo proizvod neosveščene besmrtnosti. Besmrtno Ja posmatra sva stanja ega i ostaje neuznemireno, samo se kroz patnje iskustvenog Ja približi više sebi, proširi i produbi osećanje sebe samog. Spoznati sebe kao spokojstvo u pozadini nemira, kao ljubav i sreću postojanja u pozadini bola, znači slobodu i probuđenje. Osećanja su duboka stanja postojanja ili stanja unutrašnje povezanosti sa Bogom. Dopuštamo im da se projave samo-posmatranjem, svedočenjem. Introspekcija, rad na vlastitim negativnostima, čišćenje i preobražavanje emocija, uvek se pozivaju na prisustvo i osveščivanje besmrtnog, božanskog Ja. Otvorenost i prisutnost duše kao božanskog Ja ogleda se u tome da pustimo sve stvari da bivaju. Prvo što treba uraditi jeste da naučimo da budemo u miru sa svim emocijama koje u bilo kom trenutku teku. Kada osetimo te energije dok se one kreću, onda možemo da ih transformišemo. Bez prerađivanja svojih emocija osoba nikada potpuno ne može razumeti lekciju duše. Ona treba da ovlada lekcijom preobražavanja emocija da se ne bi zadržavala na toj lekciji ubuduće i da bi stekla razumevanje emocija. Emocije su bolne samo onda kada im ne dozvoljavamo da teku kroz naše polje. Prekid kretanja energije kreira gustoću koja je poznata kao bol, bes i strah. Kada naučimo da dozvolimo emocijama da teku, onda postajemo slobodni i možemo da ih prevladamo. Kada pustimo emocije da slobodno teku, kroz taj proces stičemo razumevanje, tj. osveščujemo ono što posmatra sve emocije, što je njihov svedok, a to je božansko Ja. U trenutku te spoznaje, našeg svedočenja sebe samih, emocije se transformišu u autentična osećanja, u osećanje ljubavi prema postojanju. Postojanje je osećanje blaženstva, lepote, spokoja, svetlosti, mira,

ljubavi, kada smo srećni jednostavno zato što postojimo i to nam je dovoljno. To osećanje je osećanje Sebe – Boga, zato što je to najšire i najsveobuhvatnije osećanje koje podrazumeva lepotu postojanja svih i svega. Radi se o osećanju ljubavi prema svom postojanju i postojanju uopšte, jer u postojanju se raskriva Bog. Voleti svoje postojanje, pri čemu je upravo postojanje ta ljubav, znači voleti Boga – Sebe. U spokojstvu vlastite prisutnosti svoju bezvremenu stvarnost možemo osetiti kao ono što pokreće sve oblike. Buda kaže: “kad ne bi bilo privida, ne bi bilo ni prosvetljenja.“ Svet je potreban kako bismo mogli da spoznamo da smo besmrtno Ja. Oblici nude beskonačan prostor za uživanje i doživljavanje duše putem koga duša oseća jedinstvo i povezanost svih oblika koje im ona daje. Tako duša u svim oblicima otkriva svoju lepotu, širinu i mudrost. Kada vidimo spoljašnje oblike vidimo u stvari lepotu - ljubav svoje duše u njima, duša je lepota probuđena putem oblika. Pojedinačan oblik se transcendirira, duša u pojedinačnom obliku vidi lepotu svega i svih, sveukupnu lepotu koja je ona sama. To je njena ospotljena lepota. I onaj ko je utonuo u materiju može da shvati da se kroz oblike duša vraća sebi i da stigne do trenutka osvešćivanja duše. Ljubav ne zavisi od spoljašnjeg oblika, ali ga prožima. Spoljašnji oblik joj reflektuje i vraća njenu sopstvenu ljubav. Istinsku, univerzalnu stvarnost možemo tada osetiti duboko u svakom ljudskom biću i u svemu što postoji. Ljubav je osećanje prisutnosti te stvarnosti duboko u vlastitoj unutrašnjosti i u svakom biću. To je spoznaja jedinstva iza koprene razdvojenosti. Ljubav u stvari predstavlja odvezanost od bilo kakvih „ljubavnih“ odnosa zasnovanih na egu. Sva ljubav je Božja ljubav. Veza koja nas povezuje sa voljenom osobom je ista veza koja nas povezuje sa stablom ili morem. Što smo u neposrednijem odnosu sa Bogom, to je veći intenzitet ljubavi prema postojanju. Ona je odgovor na Božju ljubav. Do te ljubavi stižemo spoznajom da smo već onde. Boga ćemo pronaći onog trenutka kada

shvatimo da ne moramo da tragamo za Njim. Srcu se pripisuju ne samo osećanja, ono je i organ spoznaje. Da bi se pojnilo mnogo toga što je nedostupno izolovanom intelektu potrebno je da um prebiva u srcu, da um bude ukorenjen i centriran u srcu. Tada dobijamo osećajnu spoznaju jedinstva. Srce je znanje i ljubav, svetlost logosa i toplina ljubavi u nerazdeljivom jedinstvu. Platonovim jezikom možemo reći da srce označava posmatranje ideja duše, posmatranje svoje sopstvene ideje, svog sopstvenog idealnog pralika. Ono tako nije samo posmatranje, nego i stremljenje, stvaralački nagon ka rađanju u lepoti i ljubavi. Čovek uspostavlja svoje iskonsko stanje i nalazi Boga u svom srcu samo ako se probudi. Srce kao krajnji centar našeg Ja je istovetan sa božanskim centrom. Ono otkriva istovetnost Sopstva koje je u isto vreme i centar odnosnosti, mistička veza jedne lične dubine sa drugom. To je krajnji, tajanstveni centar Ja, jer u čovekovom srcu postoji ista takva tajanstvena dubina kao i u srcu Boga. Putem duše – srca čovek oseća svoju božanstvenost, jer jedna dubina odražava drugu i kada se on u svom sopstvenom biću susretne sa ovom dubinom, on tada shvata šta znači dubina Boga. A Bog proniče u tu dubinu, On „ispituje srca.“ Tako je duša ili srce istinsko, skriveno sopstvo čoveka, unutrašnji čovek, „skriveni čovek srca“ koji ima večno i besmrtno značenje.

Ego ili Ja kao duša prelazi sa nižeg na viši nivo tako što se stalno preporađa, tj. umire na jednom i rađa se na sledećem nivou. Ovaj proces je težak, jer ego mora da prođe kroz samrtne muke – mučenje, patnju i iskustvo zla, da bi usmrtio sebe, tj. da bi se preporodio i prešao na božanski nivo ljubavi ili dobrote, a dobrota je davanje i primanje ljubavi. Onoliko koliko je Ja sposobno da se više da i da više primi, u toj meri se ostvaruje kao božansko. Smrt ega je jako težak proces, jer baš zato što treba da umre ego oseća strah, strah od svog sledećeg nivoa, strah od

(veće i jače) ljubavi. Zato mora da se suoči sa svojom tamom, sa svojim nesvesnim, sa osećanjem, tj. iskustvom zla. Postoje samo dva osećanja – ljubav i strah od ljubavi čiji je derivat ego. Iskustvo zla koje je neodvojivi sadržaj iskustva ega jeste ovo nesvesno osećanje – strah od ljubavi. U ovom nesvesnom osećanju potpuno učestvujemo i njime smo automatski nošeni, jer ga nismo proživeli do kraja i zato nemamo znanje o njemu koje bi nam omogućilo da to iskustvo objektivno posmatramo, da ga sagledamo sa distance kao svoj sadržaj. Zato je potrebno da ga proživimo do kraja, da bismo ga odbacili kroz osveščivanje, sticanje znanja, a znanje je sposobnost Ja da sagleda svoje iskustvo koje je bilo kreirano od strane njegovog nesvesnog. Kada je Ja proživelo svoju tamu do kraja, nema više potrebu da proživljava to osećanje – iskustvo i može da ga odbaci kroz znanje – posmatranje, tj. uvid u celinu, u svoj celokupan sadržaj koji je bio nesvestan. To znanje je svest, a svest je ljubav ili dobrota koja se rađa iz iskustva zla, iz ispaštanja, muke i patnje i koja baš zato postaje spremnost za sledeći nivo osećanja – iskustva doživljavanja ljubavi. Spuštanjem do dna dolazi do osveščivanja, tj. do podizanja na viši nivo svesti, do sledećeg koraka uvis. Ovaj proces predstavlja umiranje ega – suočavanje sa nesvesnom tamom, strahom od ljubavi, i njegovo ponovno rađanje, jer se jedino suočavanjem sa tamom savladava strah i ego se rađa na višem nivou ljubavi. Na božanskom nivou Ljubav je prava mera iskustva odnosa, iskustva davanja i primanja, i posmatranja tog iskustva kao sposobnosti da se bude Svoj.

Ego kao duh

Da bismo objasnili dva nivoa čovekovog Ja ili Ega kao uma obratićemo se opet grčkoj filozofiji, ovog puta Aristotelu. Aristotel razlikuje dve vrste uma, pasivni i aktivni, a ta je razlika kasnije u filozofiji označena kao razlika između razuma i uma. Bez materije, kaže Aristotel, um je potencija stvari. Potencija uma je tabula rasa i Aristotel pravi razliku u odnosu na entelehiju (ostvarenje) uma. Pre te delatnosti um je kao ploča za pisanje na kojoj nije ništa napisano. Takav um je za Aristotela aktivni um, to je um kao čista mogućnost, nije nijedna od stvari pre nego što ih zamisli. Pasivni um kao entelehija (ostvarenje) uma nije ništa pre nego što aktivni um to zamisli. Aktivni um, kao čista mogućnost, je nepomešan sa dušom i telom, a to znači nesložen, jednostavan. Nužno je da takav bude da bi sve spoznao. Um koji o svemu misli i na sve deluje je odvojen, ne trpi, nije pomešan. Po svojoj supstanciji je delatnost. U prirodi je materija osnova za delatnost, a delatnost je uzrok za oblikovanje potencijalnog u aktualno. U tome je razlika aktivnog uma u odnosu na pasivni koji predstavlja složenu prirodu, zajednicu duša – telo. „Opažajna sposobnost nije bez tela, a um je odvojen.“²¹ Tako trpni (pasivni) um prima građu opažaja, a delatni (aktivni) um je čista misaona delatnost. Pasivni um prihvata utiske i objedinjuje ih tako prerađujući opažajno – predstavnim materijal, a aktivni um predstavlja sveukupan logički inventar, misaone veze i njihove rezultate, tj. pojmovna značenja. Pasivni um kao jedinstvo opažanja i mišljenja postoji u odnosu na stvari, jer stvari se ili percipiraju ili misle. Aktivni um su pojmovi koji su takođe izraz postojećeg, samo bez materije.

---

²¹ O duši, 429b.

Budući da je aktivni um pojmovno mišljenje, Aristotel postavlja pitanje da li i sam um može biti predmet mišljenja. Um jeste predmet mišljenja: „no kod stvari bez materije isto je ono što misli i ono što je predmet mišljenja.“²² Subjekt i objekt mišljenja su isti. „I mišljenje će biti jedno sa mišljenim.“²³ Po Aristotelu, samo ljudskoj duši pripada um. Sve sposobnosti duše sa izuzetkom uma neodvojive su od tela i propadljive su, dok um postoji pre tela i besmrtnan je. On u čoveka ulazi spolja, božanskog je porekla. On je preegzistirajući, pre tela. Taj um, koji ulazi u telo, zahteva potencijalno načelo – neku praznu ploču (tabula rasa) na kojoj bi on mogao da utisne oblike, i tako dolazimo do distinkcije stvaralačkog uma i trpnog uma, ili kasnije u filozofiji onoga što je označeno kao razlika između uma i razuma.

Nadovezujući se na Aristotela sada ćemo reći da Ego ili čovekovo Ja kao duh takođe ima dva nivoa. Prvi nivo je razum ili pamet koja barata čulima i petočulnim, spoljašnjim iskustvom. Na tragu Hajdegera možemo da kažemo da razum kao ego posmatra veze među ljudima, stvarima i pojavama kao instrumente, oruđa. Za ego sve ima smisao zato što je svrhovito, što je instrument, oruđe za neki cilj i što tako ostvaruje odnose i uključuje se u jednu celovitu strukturu – življenje. Ovakvo življenje je svakodnevno zbrinjavanje, ostvarivanje naših svakodnevni potreba. Njega tumačimo racionalnim pojmovima i kategorijama koje se iscrpljuju u proračunavanju i kalkulaciji. Na nivou razuma ne radi se o metafizički shvaćenoj celini, već o mreži veza i odnosa svega što postoji kao oruđa. To je niz svrhovitosti pomoću kojih se živi u svakodnevici. Čovek u tim odnosima postoji kao bezlična, anonimna jedinka koja misli, dela, oseća onako kako “se” misli, dela, oseća. Čovek u svetu svakodnevice postoji kao bezlično “se”. Nasuprot tome, um ima odnos

---

²² Isto, 430a.

²³ Metafizika, 1075a.

prema transcendentnom. Otkrivanje egzistencije je otkrivanje transcendencije. Um predstavlja raz-um-evanje i odgovara na pitanje o smislu postojanja. Egzistencijalno razumevanje postojanja je stalna borba protiv zaborava postojanja koji se dešava kada se čovek utopi u nivo svakodnevice. Racionalno - logičko shvatanje čovek tako zamenjuje otkrivanjem transcendencije, smisla svog postojanja i postojanja uopšte. Slično se raspoznaje po sličnom, pa smo po umu slika Božja. Ta formula je odigrala veliku ulogu u grčkoj filozofiji još od Sokratovih vremena, a Platon joj je dao merodavan oblik koji je u helenističkoj mistici do Plotina uvek zastupan u formi da se božansko može shvatiti samo pomoću božanskog. U umu je srodstvo čoveka sa Bogom koje omogućava viđenje. Postojanje sveta se ogleda u poretku brojeva, u zakonima skladnosti, mere i granice svakog pojedinačnog bića i odnosa između njih. Te mere i granice nije moguće prevazići, a da se pritom ne razruši svetski poredak. Univerzum optimalno funkcioniše sa aspekta energije, mase, informacije. Atomi se kreću pravilnom putanjom putem privlačnih sila – gravitacione, elektrostatičke, elektromagnetne, nuklearne. U čoveka je utkana spoljna matrica gde su se sve sile na neki način složile. Postoji interakcija sa tim silama na molekularnom nivou, nivou atoma, kvantnih čestica, na nivou čitavog našeg organizma. Svi ti elementi treba da se slože i da budu u najboljoj mogućoj harmoniji. To je zlatni presek, to je delovanje uma. Tako umna stvarnost sačinjava logos univerzuma, način na koji sve ono što jeste postaje pojavno, vidi se. Um predstavlja mogućnost oblika. Kvaliteti koji sastavljaju izgled predmeta (veličina, dimenzija, boja, težina, gustoća) su umne datosti koje su nevezane za propadljivost i prolaznost materije predmeta. Bez umno – logosnih kvaliteta ništa materijalno nije nešto. Oni sačinjavaju identitet onoga što postoji. Ta umna pretpostavka uobličavanja i objedinjavanja materijalnih stvari je život – um je životvorni element univerzuma. Ostvarenje postojanja u materijalnom

svetu dešava se po logosu. Oživotvorenje materijalnog od strane umnog nalazi svoju ilustraciju u oplodnji ženskog od strane muškog. Materija predstavlja žensko načelo, matericu, sferu u kojoj nastaju oblici, ali je potrebno seme logosa da bi se ostvarilo ovo utelovljenje. U materijalnom svetu se ostvaruje jedinstvo materije i duha (uma), ali na najgrubljem i najgušćem nivou. U grčkom jeziku očuvalo se značenje reči logos kao mudrosti, sofije, i on je odlika onih ljudi koji svoj život posvećuju proučavanju i saznavanju umnih stvarnosti. Um je mudrost. Materiju ili žensko načelo treba preobraziti, oduhoviti do tačke primarnog ženskog načela, do mudrosti. To je tačka venčanja muškog i ženskog principa, Uma i Mudrosti, Hrista i Sofije. Čovek ima sposobnost upliva u umnu stvarnost, u harmoniju i poredak života. Um čoveka ne predstavlja samo njegovu sposobnost da spozna i izražava harmoniju i poredak svega što postoji. On ima mogućnost i da stvara stvarnost, da bezobličnom daje oblik. Um sačinjava nepromenljivi, nepropadljivi i vanvremenski karakter postojanja. Čovek je uman, to znači obdaren je mogućnošću da učestvuje u onom načinu postojanja koji nije sputan ograničenjima prostora, vremena, truležnosti i smrti. On pri tome raz-um-eva smisao postojanja. Razum odslikava relativni način materijalnog postojanja, a um apsolutni način postojanja. Čovek ima mogućnost da prevazilazi relativni karakter materijalnog postojanja i da se uzvodi u prostor apsolutne stvarnosti. To ostvarenje apsolutnog je ostvarenje božanskog Ja unutar granica propadljivog i smrtnog zemaljskog postojanja. Prostor uma ili apsolutnog je način postojanja nevezan bilo kakvom relativnošću, zavisnošću i ograničenjem, tako je on sama sloboda. Zato, i zbog toga što svedoči i u stanju je da posmatra, sagleda i osmisli svoju vremenski prolaznu i smrtnu egzistenciju, um je duh u pravom smislu reči. Čovek razmišlja u okviru određene paradigme. Što je viša paradigma, to je razmišljanje šire i sveobuhvatnije. Treba se pomeriti iz paradigme ega čije razmišljanje je

usmereno samo na spoljašnje stvari i ući u paradigmu u okviru koje je svaka misao o Sebi – Bogu, svaka misao predstavlja susret sa Bogom, „sa“ – znanje. Ovo „sa“- znanje je spoznaja, i pošto je spoznaja Sebe spoznaja Boga, ovaj susret predstavlja Ljubav prema Sebi - Bogu. Božansko Ja je ovaj susret, dakle, ljubavno odnošenje. U Ljubavi transcendencija postaje imanencija – znanje koje je ljubav, jer um prebiva u srcu, um se spusti u srce i tada se misao i osećanje poklope, postaju jedno. Tako umna stvarnost ne predstavlja samo objektivna shvatanja ljudskog uma, spolja projektovanu ljudsku sposobnost mišljenja, već ona predstavlja ljubav ili eros Logosa i Sofije koja sačinjava postojanje. Um, tako, nije samo žudnja za saznanjem Sebe - Boga, nego i Ljubav – Eros između čoveka i Boga, izraz najdublje žeđi čoveka za životom i prevazilaženjem svog prolaznog karaktera, svoje vremenitosti, propadljivosti i smrtnosti. Na taj način, um predstavlja ostvarenje božanskog Ja.

Ego kao telo

Na samom početku smo rekli da se Ego ili čovekovo Ja očituje kao ontološko jedinstvo duha, duše i tela. Videli smo da je kod filozofa kojima smo se bavili preovladavao trihotomički pogled na čovekovo ustrojstvo – um (duh) – duša – telo, koji je predložio Platon, a prihvatio Plotin. Zagovarajući trodelnu prirodu duše Platon, i ako koristi i reč deo, govori u stvari o sposobnostima, moćima duše. To bi podrazumevalo da Platon polazi od ontološkog jedinstva uma, duše i tela, jer telo bi u tom slučaju bilo samo nagoniska sposobnost duše, njen produžetak, a um najviša sposobnost duše. U okviru ovog ontološkog jedinstva, shodno Platonovom poretku subordinacije, telo je podređeno duši, a telo i duša zajedno su podređeni umu. Um je prvo-tvorac, Demijurg, idealni poredak. Taj idealni poredak se ispoljava najpre kao duša, a potom kao telo. Tako je Demijurg, „shodno umu, obavio sastavljanje duše, a zatim je u njenu unutrašnjost ugradio sve telesno i doveo ih u sklad, sjedinivši središte telesnog sa središtem duše.“²⁴ Duša je tako svrsishodna umna organizacija tela, individualnog organizma. Demijurg „stavlja um u dušu i dušu u telo“ i tako gradi „delo po prirodi najlepše i najbolje.“²⁵ Telo je oblikovani prostor u koga Demijurg stavlja dušu, da bi na kraju postavio um u dušu. Središnji položaj duše podrazumeva da je ona između nepromenljivog i promenljivog, da posreduje između sfere uma i čulne sfere, između ideja (inteligibilnog) i fizičkog (čulnog). I pored toga što

---

²⁴ Timaj, 36e.

²⁵ Isto, 30b.

utvrđuje bitnu razliku između duše i tela, on potcrtava da se na dušu može delovati telom ili preko tela. U „Timaju“ spominje rđav uticaj koji mogu imati slabo fizičko vaspitanje i loše telesne navike; takav uticaj može da dovede dušu u neizlečivo stanje u kome je ona porobljena nečim što joj je spoljašnje. U „Zakonima“ Platon naglašava uticaj nasleđa na dušu. Loše telesno ustrojstvo nasleđeno od roditelja i pogrešno vaspitanje, uticaj okoline, odgovorni su za većinu bolesti duše. Duša boravi u telu i koristi ga, ali ipak Platon ne poriče međudelovanje duše i tela. Platon je tako primarno postavio ovo načelo o ontološkom jedinstvu uma, duše i tela.

Plotin takođe govori o središnjem položaju duše koju možemo da usmerimo na gore ili na dole, što govori o trihotomnoj podeli duše: „jedan deo naše duše je uvek usmeren ka inteligibilnoj stvarnosti, jedan stvarima ovog sveta, a jedan je u sredini između njih: jer je duša jedna priroda sa mnogo moći.“²⁶ Ovde Plotin naglašava jedinstvo duše na svim njenim nivoima, jer je ona jedna priroda sa različitim sposobnostima. „Duša prožima celinu.“²⁷ „Duša, mada je jedinstvena, jeste mnoštvena i ako se ne sastoji iz nekih delova; u njoj postoji mnoštvo moći koje su obuhvaćene jednim kao nekom vezom.“²⁸ „Svako živo biće složeno je iz duše i prirode tela.“²⁹ Plotin naglašava jedinstvo telo – duša. „Jer duša ne bi mogla postati da ne postaje na osnovu prisustva materije.“³⁰ Um je u ovom kontekstu jedna od moći duše. „I mišljenje nam pripada tako što je duša umna...“ „kad je um aktivan u nama. Jer i on je deo nas i ka njemu se uspinjemo.“³¹ Plotin naglašava jedinstvo duše govoreći da se

---

²⁶ Eneade, II, 9, 2.

²⁷ IV, 7, 8.

²⁸ VI, 9, 1.

²⁹ II, 1, 2.

³⁰ I, 8, 14.

³¹ I, 1, 13.

ona ne sastoji iz delova, već da se radi o moćima duše. „Nepromišljeno je tvrditi da je ono vladajući deo duše. Jer na koji će način podeliti dušu te tvrditi da je nešto (u njoj) jedan deo, drugo drugi, a treće taj vladajući deo.“³² „Aktivnosti uma dolaze odozgo, a čulna opažanja odozdo: mi smo principijelni deo duše koji je u sredini između dve moći, lošije i bolje, lošija – čulna percepcija, a bolja – um.“³³ Tako je i za Plotina duša jedinstvo u svim njenim moćima i na svim njenim nivoima. I on, kao i Platon, primarno postavlja načelo ontološkog jedinstva uma, duše i tela.

U odnosu na Platona i Plotina, Aristotel nudi drugačiju interpretaciju odnosa između duše i tela. Aristotelov sistem nosi naziv hilemorfizam i označava jedinstvo materije i forme (oblika), stvari i lika. Za razliku od Platona, kod Aristotela je naglašeno jedinstvo duša – telo, a ne dualizam. Ovo jedinstvo počiva na jedinstvu materije i forme. Materija je samo materijal, mogućnost koja sama po sebi još nije stvarnost. Aktivnošću forme na materiju, koju forma oblikuje, materija se iz stanja mogućnosti pretvara u stvarnost. Aristotel kritikuje Platonovu ontologiju tezom o jedinstvu materije i forme. Po njemu, pojedinačni predmet kao prva supstancija jeste jedinstvo materije i forme. Supstancija nije nepromenljiva, nego je uvek u kretanju, a celokupan razvoj ide od materije ka formi, od nižeg prema višem, od potencijalnog ka aktualnom. Nema materije bez forme, ni forme bez materije. Materija bez forme ne postoji realno, već je samo mogućnost, potencija. Ona je pasivna, a forma je aktivna. Ipak, materija je u osnovi svega i da nje nema ne bi bilo ni forme, opšteg, jer njega nema izvan pojedinačnog. Aristotelovo shvatanje je da opšte može postojati samo kroz pojedinačno (*universalia in rebus*) i po tome se razlikuje od Platona za koga su *universalia ante res* (pre stvari). Shodno tome, telo mora da bude

---

³² IV, 2, 2.

³³ V, 3, 3.

materija za dušu, dok je duša forma ili akt za telo. Ako je živo biće oko, vid bi bio njegova duša. Oko je materija vida. Zato Aristotel govori o duši kao o entelehiji ili aktu tela koje život poseduje u potenciji. „Materija je potencija, a forma je entelehija.“³⁴ Duša je tako forma prirodnog tela koje ima život u potenciji. Duša je entelehija tela. Ona je, dakle, ostvarenje tela i neodvojiva je od njega. „Krajnja tvar i oblik jedno su i isto; jedno mogućnošću, drugo delatnošću.“³⁵ Čovek je složena supstancija, složena i od forme i od materije. „To je čovek, telo i duša.“³⁶ „Jer biti znači bivati složeno i jedno.“³⁷ Duša ne postoji odvojeno od tela, nije preegzistentna. Duša prijanja uz telo i bez tela nema svoju mogućnost ni svrhu. Duša je aktivnost koja ne postoji sama za sebe. Aktivnost koja ne postoji van tela govori o jedinstvu. Duša ne može uneti u telo ništa što ono već nema po svojoj mogućnosti. Entelehija je aktivnost koja u sebi sadrži materijalno, jedinstvo aktivnosti i materijalnog. Tako se ostvaruje jedinstvo – entelehija kao celina prirodnog postojanja. Aristotel u svom delu „O duši“ ne zagovara platonovski dualizam. On dušu čini entelehijom tela tako da oboje čine jedno bivstvo i uspostavlja znatno tešnju sjedinjenost između duše i tela nego što su to dopuštali platonovci. Aristotel nije bio sklon da o telu misli kao o grobnici duše. Prema njemu, sjedinjenost sa telom čini dobro duši, jer ona samo tako može da ispolji svoje sposobnosti. Takođe, Aristotel je isticao da Platonova škola nije dala zadovoljavajući odgovor na pitanje o sjedinjavanju duše i tela. Platonovci prepostavljaju da svaka duša može da se uklopi u bilo koje telo, a za Aristotela to je nemoguće, jer svako telo ima različitu formu i svojstva. Čitavo jastvo, duša kao i telo, jeste nešto dato, a ne pod znakom pitanja.

---

³⁴ O duši, 412a.

³⁵ Metafizika, 1045b.

³⁶ Isto, 1049a.

³⁷ Isto, 1051b.

Ipak, videli smo da svi ovi filozofi u svojim zaključcima zagovaraju ontološki dualizam uma i tela. Na Platonovom metafizičkom dualizmu počiva i psihološki dualizam. Platon zastupa tezu o primatu duše koja podrazumeva status nadređenosti duše u odnosu na telo. On razlikuje dve duše: jednu umnu i besmrtnu, drugu čulnu i smrtnu, uvodeći tako dualizam besmrtne i smrtno duše. Tako on zagovara antitezu um – telo. Besmrtna duša je srodna božanskom, dok su dve druge dimenzije duše podložne propadanju. U “Timaju” Platon kaže da je samo razumski deo duše besmrtan. U „Državi“ i „Fedru“ podrazumeva se da duša preživljava u svojoj celokupnosti. Ipak, voljne i požudne funkcije predstavljaju za Platona smrtni deo duše. Platonovo učenje o delovima duše podrazumeva dualizam više i niže duše, što je u suprotnosti sa njegovim iskazima o sposobnostima, moćima duše koje obezbeđuju njeno jedinstvo. U tom slučaju, tri načela delovanja kao načela jedne jedinstvene duše podrazumevala bi da je um najviša sposobnost duše, a telo njena afektivna, nagoniska sposobnost. Ipak, za Platona je karakteristično da je duša bestelesna i, prema tome, besmrtna suština i načelo koje održava telo. Postoji platonovska koncepcija o telu kao odeći duše koja podrazumeva da se duša koristi telom i kao da je obučena u njega, pa tako taj hiton (ogrtač) ne čini jedinstvo sa onim što je u njega odeveno. Duša, tako, nije slivena sa telom. „ Da bismo, međutim, znali njeno pravo biće ne smemo je gledati onakvu kakva je sad: unakaženu zajednicom sa telom i drugim zlim stvarima, nego je moramo u potpunosti i razumno posmatrati onakvu kakva jeste kad je očišćena od svega toga, pa ćemo onda videti da je ona, u stvari, mnogo lepša.“³⁸ Demijurg je stvorio Dušu, dok su smrtno delove duše, zajedno sa telom, stvorili nebeski bogovi. Zvezde i planete imaju umne duše koje predstavljaju nebeske bogove, njih je stvorio Demijurg i odredio im da oblikuju smrtno delove ljudske duše i tela. „A ovi, podražavajući ga,

---

³⁸ Država, 611b.

uzeše besmrtno počelo duše, pa ga zatim obuhvatiše smrtnim telom i dadoše mu za nosilo telo u celini, ugradivši najzad u njega i drugu vrstu duše, onu smrtnu, koja u sebi nosi strašne i neizbežne strasti.“³⁹ Ljudski rod je titanskog porekla, ljudi nisu potomci najviših bogova; pri oblikovanju ljudske prirode učinjene su greške. „Čovek je, s obzirom na svoj prirodni koren, nesrećna egzistencija.“⁴⁰ Platon govori kako neki misle da je telo grob duše i pripisuje ovo stanovište orfičarima. Radi se o pitagorejsko – orfičkoj antitezi između duše i tela. U „Fedonu“⁴¹ ovo stanovište se pripisuje Filolaju koji govori o tome da se filozof raduje smrti, jer je smrt oslobođenje duše iz telesne tamnice. Ako je čovek sastavljen iz mešavine smrtnog i besmrtnog, onda „treba u svemu tražiti ono božansko.“⁴² Razumska (um) duša se nalazi u prirodnom srodstvu sa nevidljivim i umstvenim svetom i sposobna je da kontemplira, dok su drugi delovi duše u osnovi povezani sa telom, tj. sa pojavnim svetom i ne mogu da opažaju svet idealnih oblika. Platonska filozofija polazi od ontološki zasnovane neprolaznosti duše. Za ljudsku dušu je prirodno inteligibilno područje postojanja. Inkarnacija duše uslovljena je nedostatkom koji nije bliže određen i za nju znači smanjivanje kvaliteta postojanja. Povratak u područje koje je prirodno za dušu čini nužnim njeno oslobođenje od tela.

Videli smo da i Plotin govori o dve duše, višoj i nižoj. Viši element pripada sferi uma, a niži element je direktno povezan sa telom. Plotin, dok s jedne strane naglašava jedinstvo duše na svim njenim nivoima govoreći da je “telo oblik, pojam duše koji nastaje u materiji”⁴³, s druge strane naglašava odvojenost uma i njegovu dihotomiju u odnosu na

---

³⁹ Timaj, 69d.

⁴⁰ Isto, 68e.

⁴¹ Fedon, 61d.

⁴² Timaj, 68e.

⁴³ Eneade II, 7, 3.

kompleks duša – telo. Tako on takođe zagovara ontološki dualizam uma i tela. On je osigurao um kao deo duše koji je izuzet od vezivanja sa telom. S tim u vezi Plotin ne prihvata ideju o mešanju, prostom sjedinjenju ili doticanju duše i tela. Ne može postojati sjedinjenje tela sa nematerijalnom, noetičkom, umnom suštinom. Ova druga ostaje neslivena, nepovređena i nepromenljiva. Tako se način egzistencije otelovljene duše kod Plotina može opisati kao pokret klatna. Duša je razapeta između uma i dela koji je otelovljen. Središnja pozicija duše između ta dva područja postojanja time se jasno vidi: duša se kreće od jednog do drugog. Ona je ponekad u telu, a ponekad van tela. U ovoj srednjoj poziciji izložena je uticajima oba područja egzistencije, a mera uticaja jednog od ova dva područja određuje pravac tog klatčenja: s jedne strane, kretanje duše određeno je delovanjem materijalnog koje dušu transportuje iz višeg u niže područje postojanja, s druge strane, duša dobija impulse za kretanje od uma.⁴⁴ Tako, i ako Plotin govori o osećaju jedinstva koji nastaje između tela i duše u njihovoj vezi i zastupa stanovište po kome su duša i telo u podjednako meri uračunati kad je u pitanju osećaj jedinstva čoveka, ipak on naglašava da veza duše sa telom mora tako da se zamisli da se uzme u obzir kako nezavisnost duše od tela, tako i smetenost duše u vezi sa telom. Duša nije u svakom momentu receptivna za uticaje i delovanja tela. Problem koji se tiče ontološkog jedinstva ili dualizma um – telo, Plotin rešava tako što kaže da se jedan deo duše ne vezuje sa telom, dok se drugi vezuje. Jedan deo duše koristi telo kao alatku, drugi deo se meša, opšti sa telom i prilagođava se telu. Tako modus veze jednog dela duše sa telom može da se shvati kao korišćenje, a modus povezivanja drugog dela duše sa telom odgovara definiciji mešanja, opštenja. Tako, i ako se mora uzeti u obzir da telo za Plotina nije nešto strano čoveku, nego mu pripada, iz njegovih stavova može se zaključiti o izvesnoj dvostrukoj egzistencijalnoj vrednosti tela.

---

⁴⁴ Isto, IV, 7, 13.

Čovek, s jedne strane nije isto što i telo, a s druge strane ne može se odvojiti od tela. Prisustvo duše u celom telu jeste za Plotina važno i zbog teorijskog obezbeđivanja umom vođene celine: sve što se tiče tela mora biti pristupačno umu. O tome govori Plotinov stav o nedeljivosti duše koji podrazumeva da je telo potpuno ispunjeno dušom, jer u suprotnom “duša bi ga okruživala samo spolja.”⁴⁵ Nedeljivost duše obezbeđuje jedinstvo celine koja se u mnoštvu svojih delova usmerava prema meri uma. Međutim, duša je za Plotina u isto vreme i deljiva, jer odgovara deljivosti tela: “u telima je podeljena zato što je tela ne mogu primiti nepodeljenu usled vlastite deljivosti”⁴⁶, duša je utoliko deljiva ukoliko se nalazi u delovima tela. Budući da je duša za Plotina i nedeljiva i deljiva istovremeno⁴⁷, to omogućava podelu duše i uklanjanje telesnog kontinuuma. S jedne strane, čovek je tako za Plotina o-duševljeno telo, a s druge, ono stvarno u čoveku je neotelovljeni um, pa je čovek ono što transcendirira telo. Tako u vezi sa ovom dvostrukošću duše mogli bismo reći da Plotin zaključuje da čovek ne prosperira u vezi duše sa telom. Ceo čovek se ne uzdiže, pravo ja ostaje netaknuto i odvojeno. U tom kontekstu čuvane su i Plotinove reči da je telo u duši, a ne duša u telu⁴⁸, čime je hteo da naglasi da duša nije imanentna telu u smislu da je zatvorena u njemu.

I kod Aristotela nailazimo na to da je telo delovanje, sposobnost, dejstvo, mogućnost duše, jer duša je mogućnost koja postaje stvarnost. U delu “O duši” Aristotel ne zagovara platonovski dualizam, on dušu čini entelehijom tela tako da oboje čine jedno bivstvo, tj. ta delatnost duše se izražava samo u okviru jedinstva materije i forme. Aristotel se suprotstavlja orfičko – platonskom shvatanju da je duša u telu po kazni i

---

⁴⁵ Isto, IV, 2, 2.

⁴⁶ Isto, VI, 2, 1.

⁴⁷ Isto, IV, 2, 2.

⁴⁸ Isto, IV, 3, 9.

da je njen cilj da se što pre oslobodi tela i vrati u svoje preegzistentno stanje. Duša je kod njih samostalni ideal, koji nema mogućnost da se ostvari u ovom svetu. Duhovno je njeno jedino pravo stanje. Međutim, Aristotel se vraća na ovaj psihološki dualizam govoreći i sam o prethođenju duše. Duša je pre i ona prethodi onome što uzrokuje i što je posle. „I prema tom razlogu je očito kako je bivstvom delatnost pre mogućnosti, i, kao što rekosmo, po vremenu uvek jedna delatnost prethodi drugoj sve do one večnog prvog pokretala.“⁴⁹ To je dualističko stanovište o egzistencijalnoj razlici dva odvojena postojanja. Duša je aktivnost i u sebi ima tu delatnost kojom uzrokuje nešto drugo. Duša je uzrok i načelo živog tela: a) kao uzrok kretanja, b) kao finalni uzrok i c) kao istinsko bivstvo (tj. formalin uzrok) oživljenih tela. Duša je uzrok i početak živog tela kao izvor kretanja, svrha i supstancija živih tela. Aristotel zagovara psihološki dualizam kada potencira da duša nije telo. Duša nije konkretna pojedinačnost, mada njena prisutnost u telu čini konkretnu pojedinačnost. Tako se Aristotel vraća na Platonovo i Plotinovo teološko mišljenje o duši kao posebnoj supstanciji, i ako mu je bila namera da postavi naturalistički (prirodni) oblik ovog teološkog stava time što bi dušu posmatrao kao entelehiju tela. Za prethodnike Aristotel kaže da svi oni definišu dušu njenom bestelesnošću. Tako i Aristotel smatra da čovek ima netelesni i telesni deo duše. Telo predstavlja nerazumski deo duše, a um razumski deo duše. Kod telesnog dela duše imamo jedinstvo materije i forme; kod netelesnog dela dualizam um – telo. Čista forma bez materije je cilj i krajnja svrha razvoja. To ukida jedinstvo materije i forme i dolazi se do čiste forme, do čistog mišljenja. Shodno tome, Aristotel uvodi dualizam uma i tela. Delatni um je odvojen, neosetljiv i nepomešan. Samo je on besmrtn i večan. Pasivni um je propadljiv kao deo duše koji nije odvojiv od tela i zato je prolazan. Tako, s jedne strane Aristotel govori o duši kao

---

⁴⁹ Metafizika, 1050b.

imanentnoj formi živog tela (entelehija), a s druge strane govori o umu i njegovoj transcendentnoj prirodi s obzirom na dušu i čoveka. Kažemo čoveka, jer po Aristotelu individualizovana ljudska duša iščezava sa materijom koju je uobličavala. Delatni um tako nije neko individualizovano načelo koje bi trajalo i posle smrti kao određen pojedinačni um. Za Aristotela nema individualne besmrtnosti, ipak ljudi učestvuju u besmrtnosti aktivnog uma: „čini se da um postaje u nama kao neka supstancija i ne propada, ne trpi telesno raspadanje.“⁵⁰

S obzirom da kod svih ovih mislilaca kojima smo se bavili postoji svest o ontološkom jedinstvu uma, duše i tela, pri čemu duša zauzima centralno mesto i predstavlja samog čoveka budući da su telo i um samo njene sposobnosti, može se zaključiti da psihološki dualizam koji je uporedo kod njih prisutan nije antiteza prvom stavu, već svojevrsan zahtev za sublimacijom onih nižih elemenata duše koji nastaju kao posledica njenog dolaženja u dodir sa ovim materijalnim područjem u medijumu tela. Prema tome, umstveni poredak bi označavao najvišu sposobnost egzistencije duše, pa ako je zemaljsko telo oblik duše koji nastaje u materiji (s čim u skladu ovi mislioci prave razliku između uma i tela), u umstvenom poretku bi, u skladu sa tezom o ontološkom jedinstvu uma, duše i tela, ovo jedinstvo trebalo da dostigne svoj najviši izražaj. S obzirom na ovo neraskidivo jedinstvo i na to da je čovek duša koja ima različite sposobnosti, umstvene i nagonске, vrh hijerarhije ovih sposobnosti, ili viša duša, ogledao bi se u sublimaciji njenih nižih, nagonских elemenata čiji produžetak predstavlja fizičko, zemaljsko telo. Tako bi viša duša koju ovi filozofi označavaju terminom bestelesnost, u stvari predstavljala preobraženo telo koje bi bilo medijum umstvenog područja kao najviše sposobnosti ili prave prirode postojanja duše –

---

⁵⁰ O duši, 408b.

čoveka. Tako odgovor na pitanje da li kod ovih mislilaca preovladava dualizam duša – telo i shvatanje da je prava priroda duše u stvari bestelesna, ili preovladava svest o tome da duša i telo čine ontološko jedinstvo, pa se i stvarno postojanje ogleda u tom jedinstvu, bio bi da to jedinstvo ne obuhvata zemaljsko telo povodom koga se i insistira na kategorijama dualizma i bestelesnosti. Telo, osim zemaljskog, ima i druge slojeve. Toga je bio svestan i Platon kada je govorio da neke duše posle smrti bivaju nagrađene na nebu za svoj dobar život, dok druge moraju pod zemljom u Tartaru da izdržavaju kaznu. Da bi mogla efektivno da bude kažnjena duša mora da bude sposobna za patnju kao da je u telesnom stanju. Završni mit „Države“ opisuje kako duše mogu čak biti prikovane na šakama, stopalima i glavi i može im se odrati koža.⁵¹ Ovi iskazi dozvoljavaju zaključak da duša posle smrti ima telesnog nosača koji može da pati. Ovog nosača je Platon zamislio kao nešto što liči na materijalno telo, kao što nagoveštavaju iskazi u „Fedonu“: ovde Platon kaže da je duša između dve inkarnacije prožeta nečim što liči na telesno.⁵² Ovo telesno je teško i vidljivo i vuče dušu na zemlju.⁵³ Za našeg drugog filozofa, Plotina, Duša izvire iz Uma, a to izviranje on opisuje terminima kao što su zračenje svetla sunca ili vrućine vatre, i ono je spontani rezultat kontemplacije višeg dela duše i u isto vreme akcija njene produkcije tela, jer je za Plotina kontemplacija akcija. Ovaj opis podseća na stoike koji govore o materijalnoj pneumi, „o vatrenom umnom dahu.“ Opis je saobrazan i Plotinovim rečima kada on kaže da u otelovljenju duša iz jednog vazdušnog ili vatrenog tela ulazi u zemaljsko.⁵⁴ U tom kontekstu možemo da zaključimo da Ego ili čovekovo Ja kao telo takođe ima dva nivoa – zemaljsko i duhovno telo. Ko vidi iza petočulnog iskustva, on sluti iza vidljivog i opipljivog tela

---

⁵¹ Država, 615e 6 – 616a 2.

⁵² Fedon, 81c 4.

⁵³ Isto, 81c 8-10.

⁵⁴ Eneade, IV, 3, 9.

kao spoljašnjeg omotača čovekovog Ja. Taj omotač, sa njegovim petočulnim iskustvom, predstavlja samo ograničen opažaj stvarnosti. Skrivenu stvarnost (a stvarnost je telo) možemo da osetimo kao nevidljivo duhovno telo. Ono prožima fizičko telo, ono je unutar fizičkog tela i oko njega. Prebivati u telu, tj. u samo-posmatranju, znači osetiti to duhovno telo i tako spoznati da smo nešto drugo, a ne spoljašnji oblik. U duhovno telo, koje je nevidljivo energetsko polje koje daje život onome što opažamo kao fizičko telo, možemo uvek sve dublje da se spuštamo ili da se širimo – uzdižemo do njega i da osećamo kako ono postaje sve svetlije kao što govore Hristove reči da će „celo tvoje telo biti ispunjeno svetlošću.“ Ući u svoje telo u samo-posmatranju znači dopustiti sebi da osetimo duh – duhovno telo kao nepomućeni spokoj i blaženstvo. To je naša istinska priroda. Knjiga Postanja opisuje da je Adamovo telo stvoreno po liku Božjem. Istinu u toj rečenici moramo razviti tokom ovog iskustva zvanog život. To znači pronaći skriveno božanstvo, stvarnost u srcu privida. Ono što doživljavamo kao gusto fizičko ustrojstvo što ga zovemo telom, koje je podložno bolesti, starenju i smrti, nije u krajnjoj liniji ono što smo mi. Ali, u tom telu kao simbolu netrajnosti, ograničenja i smrti, krije se suštinska stvarnost čovekova, s one strane rađanja i umiranja, krije se sjaj naše suštinske i besmrtnosti, krije se duhovno telo. Fizičko telo i smrt su deo istog privida stvoreni egoističkim obrascem svesti koji ne poseduje svesnost o Sebi – Bogu i sebe sagledava odvojeno. Fizičko telo je ograničen opažaj naše istinske prirode. Ali, naša istinska priroda je skrivena negde u prividu, a ne izvan njega, zato je fizičko telo tačka pristupa toj prirodi. Ako se probudimo iz poistovećenosti sa fizičkim telom, tada više nećemo biti vezani za ovaj svet, za ovaj nivo stvarnosti. Moći ćemo da osetimo svoje korene u božanskom. Taj uvid se dešava u unutrašnjosti, u telu, a ne u spoljašnjem svetu. Promena se ne temelji na delovanju, nego na postojanju. Spokoj i blaženstvo postojanja su tako

prostrani i duboki da u njima nestaje sve što im je suprotno, kao da ga nikada nije ni bilo. Tako se prekida karmički ciklus akcije i reakcije. Videli smo da Vede razlikuju astralni i duhovni univerzum. To nam govori o telesnoj istoznačnosti mikrokosmosa i makrokosmosa. Astralni univerzum je u stvari materijalni univerzum čiji stanovnici imaju astralna tela. Fizičko telo predstavlja najgrublju zgusnutost molekula, što je biće naprednije to je finije i lakše telo koje ne odražava takvu grubu zgusnutost molekula. U skladu sa tim astralna tela imaju određene mistične moći. Iznad tog materijalnog univerzuma, astralnog plana, nalazi se duhovni svet čiji stanovnici imaju duhovna, tj. svetlosna tela. To telo (materija) je čista svetlost, najintenzivnija svetlost, ono je svemoćno i izvor je blaženstva. Vede kažu da su to nitja-sidi tela, tela od čiste mudrosti, sastavljena od ćelija koje ne trunu. Tek na ovom stupnju biće više nije podložno reinkarnacijskim ciklusima, ciklusu rađanja i umiranja. Stanovnici duhovnog sveta su atmarame – bića koja unutar sebe samih prebivaju u blaženstvu. Astralno telo je u stvari emocionalno – mentalno telo, tj. duša ili duh na nižim frekvencijama postojanja koje smo opisivali u prethodnim poglavljima. Astralno telo treba da se razvije u duhovno telo. To se postiže sublimacijom, tj. osvešćivanjem božanskog Ja, a božansko Ja nije ništa drugo nego ljubav prema postojanju kao Sebi - Bogu.

